L-Università ta' Malta

FAKULTÀ TAL-ARTI
Dipartment tal-Malti
Jannar 2018

Kodiċi:	**MAL1031**
Taqsima-studju:	**IR-REGOLI TAL-KITBA MALTIJA FIL-PRATTIKA 2**
Lettur:	G. Farrugia, M. Mifsud, O. Vella
Data:	**Is-Sibt, 27 ta' Jannar 2018**
Ħin tal-eżami:	8:30am – 11:05

F'dan l-eżami l-istudenti ma jistgħux jużaw dizzjunarji jew kotba oħra.

IKKOREĠI Ż-ŻEWĠ SILTIET (100 MARKA)

Int u tikkoreġi, żomm f'moħħok dawn il-punti importanti:

- Dan huwa eżami tar-regoli ortografiċi. Mela xogħlok hu li tikkoreġi l-iżbalji tal-ortografija biss, u mhux l-għażla tal-vokabolarju, is-sintassi, l-istil, eċċ.
- Ikkoreġi billi tħożż sing taħt il-kelma l-ħażina u fuqha tikteb il-kelma t-tajba sħiħa bl-aħmar.

1. BEJN IX-XIĦ U L-KELB

Mal-għabex ta' filgħaxija niżlet ix-xita. Bil-qliel. U beraq u ragħad waħda f'waħda. L-isqaq, li kien għan-niżla, imtela ilma qisu wied kbir, l-aktar bl-ilma li kien jinġabar minn Triq il-Kbira.

"Sewwa, sewwa," qal ix-xiħ lill-kelb. Kellu tbissima ma' wiċċu. "Fl-aħħar nieżla x-xita, għax din barka t'Alla. Imma jkollna noqogħdu ġewwa."

Ix-xiħ teftef żewġ ħutiet żgħar. Imma friski. Ix-xita nieżla. Ix-xita mfewħa ta' Settembru, riħa ta' art u ħamrija jixxarrbu. Ir-riħa tal-ħarifa wara n-nixfa mqarqċa tas-sajf. U fil-kamra tax-xiħ riħa tfuħ ta' baħar, riħa ta' ħut.

"Lili togħġobni x-xita," qal lill-kelb wara li kielu u warrab il-platti u l-borma. "Tagħtini ħajja ġdida." Ma' sajjetta mar id-dawl fl-isqaq. Id-dellijiet imċaqilqa tiegħu u tal-kelb mifruxa mal-ħitan tal-kamra, mal-ħoss tax-xita u r-ragħad, ħolqu dinja minsija fit-tarf tal-isqaq, u qanqlu tifkiriet jilagħbu fuq xifer għajnejn ix-xiħ bħal dellijiet tal-imgħoddi li ma jgħaddi qatt.

"Kemm kont nieħu pjaċir fix-xita! Il-gost tiegħi, wara xi maltempata, immur niġġerra fl-ilma tax-xita. Ħafi, mhux hekk? Imma l-gost tiegħi. Jew nagħmlu l-vapuri tal-karti u nitilquhom mal-wied. U wara, għall-bebbux. Konna nagħmlu ikla. Missieri kemm kien iħobbhom! Niftakar darba qbadna ħafna bebbux u, wara li sajjimnieh, ommi sajritu kif kienet taf hi. Waranofsinhar bagħtitni nixtri ħobża, imma ġejt idi f'idi għax qaluli li tal-ħobż dakinhar ma kinux ħmew għax kellhom xi jgħidu ma' tad-dqiq. Milli jidher fit-triq tagħna aħna biss ma konniex nafu, għax ommi la kienet tpaċpaċ man-nies u lanqas kienet taf taqra. U missieri kemm irrabja! U ġibed xi tnejn lill-furnara u bagħathom 'l hemm u 'l hawn. Issa dan missieri kien raġel sew, taf, ma nafx minn fejn kien qalgħu dak il-kliem kollu. Imma mur agħmel ikla bebbux mingħajr ħobż! U ommi u aħna weħilna miegħu. Ngħid għalija, imqar mingħajr ħobż għamilt ikla bebbux u ftaħt aptit li donnu ma seta' jingħalaq b'xejn. Ngħidha kif inhi, ma kinitx l-ewwel darba li mort norqod b'ġuħ klubi, ħlomt bil-ftajjar u qomt stordut bil-fjakkezza. Eqq, meta ma kienx ikun hemm, ma kienx ikun hemm. Aħna konna familja kbira, u bajda konna neħduha meta jmissna. Għax dak li hu l-faqar ... ġuħ u mard."

Waqaf itiegħem kliemu x-xiħ. Id-dawl iteptep tal-lampa, id-dellijiet ħarkiena mal-ħajt kienu saru ħaġa waħda mal-moħħ tax-xiħ, mimli b'dawn it-tifkiriet. U l-kelb daħal ma' ħsiebu, ġewwa moħħu, ma' leħnu...

"Il-faqar hu dagħwa, xiħ. L-akbar dagħwa. Il-faqar huwa insult għall-bniedem. Il-faqar huwa kapulavur mormi. Li ftit għandhom ħafna u ħafna għandhom ftit, din qagħda li tħawwad imħuħ il-bnedmin. Ħares lejn it-tallaba. Sakemm ikun hawn il-faqar ma tistax teżisti Ġenna perfetta. Il-Ġenna hi fejn tal-aħħar jiġu l-ewwel. Fejn l-imġewħa jingħatalhom ħafna. Fejn iż-żgħar isiru l-kbar. Fejn il-munita tal-armla ssir tiswa teżor li ma jgħaddi qatt. L-idejn imriegħda tat-tallaba jitolbu ġustizzja, mhux ħasra. Il-faqar huwa nuqqas ta' jedd aktar milli nuqqas ta' ħniena. Il-fqar huma l-misruqin."

U x-xiħ: "Imma wkoll l-imberkin."

U l-kelb: "Imbierka għax m'għandhomx saħta bħal flus il-qerq. Imma l-qagħda tagħhom, bil-ġuħ u l-mard, u s-serq u l-ġlied għal loqma ħobż, dik iva hija saħta. U min għex u stagħna mid-demel tal-faqar għad ipattiha sew. Għax kollox hu ta' kulħadd, u kulħadd għandu l-jedd għal kollox."

Kien qalil fi kliemu dak il-kelb. U x-xiħ, għal darb'oħra, donnu ma riedx li dawn il-ħsibijiet jitħalltu ma' moħħu mgħakkar bil-faqar u l-ġuħ ta' tfulitu. Biex bħal speċi jkeċċi kliem il-kelb minn moħħu, qallu:

"Ħa ngħidlek, taf li kważi kważi jien kont se nsir sinjur, u sinjur kbir?"

Iżda l-kelb ma tahx widen. Kompla:

"Ara ma taħsibx, iżda, li l-faqar se jispiċċa meta kollox isir ta' kulħadd, u kulħadd ikollu l-jedd għal kollox! Ikun baqa' xi jsir. Għax tibqa' l-kilba, imqar fost dawk li għandhom kollox u l-jedd għal kollox, u f'soċjetà fejn jispiċċa l-faqar u l-ġuħ, biex dawn ikunu aħjar minn ħaddieħor. Għax il-faqar mhux biss il-ġuħ u n-nuqqas ta' flus. Hu aktar minn hekk. Hu ikel u flus bix-xaba' u r-regħba. Il-faqar huwa l-bniedem li ma jafx jgħid biżżejjed, il-bniedem li ma jafx jaqsam, il-bniedem li ma jafx jibża' għall-ġid."

U reġa' x-xiħ; donnu kien bla sabar biex isikket dawk il-ħsibijiet:

"Mela mela, għal daqsxejn ma sirtx sinjur jiena. Mur arani kieku llum, b'xi erbat idjar tiegħi, imdawwar bis-sefturi, liebes pulit, bl-aħjar ikel ifuħ, laħam kemm irrid... u jekk nixba', ngħidilhom "Ħut frisk!", u nbejjed mill-aqwa u stedin għand is-sinjuri u erħili npejjep l-ifjen sigarri." U daħak ix-xiħ bħallikieku d-dehra tiegħu f'qagħda ta' sinjur ma kinitx tixraqlu.

"Idħak, idħak!" qallu l-kelb. "Baħnan! Daħku bik wisq u jibqgħu jidħku, u int iblah tidħak magħhom!"

Siket għal waqt leħen il-kelb. Ix-xita kienet kważi waqfet. Irxiex ħafif u l-wied tal-ilma.

Imbagħad ix-xiħ kiser dak is-skiet ta' bejnu u bejn il-kelb.

“Kienet hekk, ara, dil-biċċa tiegħi. Ftit ’il bogħod minna kien hemm dar kbira u sabiħa. Konna ngħidulha d-Dar tal-Grada. Tista’ taħseb, eh, għax kellha l-grada għalina kienet dar sinjura. Imma s-sinjura Mer u żewġha Salvu veru kienu sinjuri; imma tar-ruħ u qalbhom tajba. Jien ġieli mort nagħmlilhom xi faċenda, naqdihom jew ngħinhom fil-ġnien, xi ħaġa hekk. U veru kienu jħobbuni, għax mhux għal xi ħaġa, jien kont kwiet u mix-xogħol ma kontx nibża’. Dawn darba tħajru jrabbuni huma, għax – għedtlek, hux? – ma kellhomx tfal, imma missieri ma riedx jisma’. Għadni nisimgħu jgħid lil ommi: “Dak tagħna u aħna nrabbuh”. Dawk is-sinjuri fl-aħħar qatgħu qalbhom u adottaw tifel mill-istitut. Illum għandu negozju l-Belt u mgħoddi b’wieħed mis-sinjuri għax għallmuh l-iskola u moħħu kien jilħaqlu. U jien bqajt hawn. Imma ma kienx imnalla.”

Il-kelb ma weġbux aktar. Donnu kien qata’ qalbu.

Il-lampa tal-pitrolju kienet għoddha ntfiet. Id-dellijiet mal-ħitan kienu wkoll dellijiet għajjiena bħal moħħ ix-xiħ li kien qed jongħos.

Ix-xita kienet waqfet. Imma d-dawl fl-isqaq baqa’ ma ġiex.

Dix-xita ta’ Settembru mhux mistennija, imħallta mar-riħ isfel, mal-għeja tas-sajf, mal-ħsibijiet li tqalu midfuna ġo qalb li tiegħmet is-skiet. Ix-xita li tinżel fuq it-tajjeb u fuq il-ħażin. Ix-xita li tinżel fuq il-fqir u fuq is-sinjur.

(Adattata minn *Ħajja ta’ Kelb* ta’ Ġorġ Peresso)

2. ID-DNUB TA' MIKIEL ANTON VASSALLI

Nibda bi tliet episodji. Fi żmien l-imblokk, meta Mikiel Anton ħareġ mill-Belt ġie mill-ewwel arrestat u wara sab ruħu l-ħabs. Kien f'dan id-deżolament li rrealizza kemm Malta kienet ingrata miegħu. Dal-ġġant ta' bniedem beda jibki, xagħru ħfieflu u seħet xortih.

F'Jannar 1800 ġie eżiljat mill-Ingliżi għal għomru. Meta kien ħiereġ mill-port, filwaqt li sellem lil ħuh Saver, beda jara l-koppli tal-knejjes tal-belt u s-swar jitbiegħdu bil-mod il-mod. Min jaf x'beda għaddej minn moħħu? Tgħid għad jerġa' lura biex irodd ġismu lill-art li tant kien iħobb?

Ġie lura Malta 20 sena wara. Fallut u fqir. Mhux biss. Imma r-relazzjoni tiegħu mal-Protestanti kienet waħda mir-raġunijiet li, meta miet, il-kappillan ta' San Pawl tal-Belt ma riedx jagħtih difna reliġjuża. Ħaduh il-Protestanti u difnuh fiċ-ċimiterju tagħhom.

Mela xi dnub kien għamel dal-bniedem hekk mibgħud, li għal tant żmien kien mitfugħ fil-landa tal-iskart tal-istorja? Id-dnub ta' Mikiel Anton kien dnub kbir għax ried jifdi lil niesu mill-injoranza grassa li kienu jinsabu fiha!

Hu fuq dan is-suġġett (l-edukazzjoni) li nixtieq inkellimkom, għax kien għal qalbu wisq. Kien dak iż-żmien meta fl-Ewropa kien hawn interess qawwi fl-edukazzjoni. Ir-raġuni kienet li l-Ġiżwiti tkeċċew mill-pajjiżi Borboniċi, mill-Portugall, minn Spanja, minn Franza, minn Parma, minn Napli u anki minn Malta. Ħafna universitajiet u skejjel sekondarji jew kulleġġi sfaw mingħajr għalliema. Kien żmien tajjeb biex tirriorganizza l-edukazzjoni fuq linji ġodda, skont il-prinċipji Illuministiċi.

Imma jekk l-edukazzjoni kienet fuq quddiem nett tal-aġenda tal-illuministi, ma kienx hemm qbil unanimu jekk għandhiex tiġi estiża għall-klassijiet kollha. Kien hemm żewġ fili ta' ħsieb. L-edukazzjoni kellha tiġi offruta lil kulħadd, irrispettivament mill-klassi soċjali? F'dan il-każ ma kinitx tkun il-kaġun li l-klassijiet iż-żgħar jagħrfu l-inferjorità tagħhom u jirvellaw? Terġa' — kif sostna Voltaire, ir-rappreżentant tal-klassi medja — min jibda jieħu ħsieb ir-raba' jekk it-tfal tal-bdiewa jsiru jafu bil-vantaġġi li l-edukazzjoni ġġib magħha? Imma anki l-klassijiet iż-żgħar kellhom min jaqbeż għalihom. Il-fiżjokratiċi riedu bdiewa litterati u anki saħqu li bniedem għandu jkun litterat biex jaqra kotba reliġjużi. U l-ħaddiema mhumiex il-maġġoranza kbira tal-pajjiż?

Dawn iż-żewġ movimenti Ewropej kbar u opposti waslu Malta wkoll. Ma setax jonqos għax it-teorija li Malta kienet pajjiż iżolat maqtugħ miċ-ċiviltà hi waħda żbaljata. Kif setgħet Malta tkun iżolata meta kienet iggvernata minn ulied l-aqwa familji nobbli Ewropej? Il-moviment konservattiv kien rappreżentat minn Franġisku Saverju Farrugia. Dan l-imħallef, li kiteb bit-Taljan – *lingua materna*, kif sejħilha – irriserva l-edukazzjoni għal niesu, dawk tad-demm blu. Kien jippreferi anzi li l-ġenituri jgħallmu lil uliedhom huma stess, jew inkella jqabbdulhom għalliem privat. Il-baruni Gaetano Pisani, liberali f'ħafna aspetti, kien retrograda soċjali fejn tidħol l-edukazzjoni. Ippropona li wlied il-ħaddiema ma jingħatawx edukazzjoni formali imma jitgħallmu biss ir-reliġjon bħala forma ta' kontroll.

Vassalli, li telaq minn Malta għal Ruma fl-1785, kien interessat f'dawn l-ideat għax kien permezz tal-edukazzjoni li kien beħsiebu jirriforma u jifdi lil Malta. Għal dan ix-xogħol ħejja ruħu bil-kbir. L-ewwel f'Malta, fejn iddistingwa ruħu bħala wieħed mill-aħjar studenti fl-iskola tal-Għarbi mmexxija minn Dun Ġużepp Calleja, imbagħad Ruma fl-università La Sapienza.

Qabelxejn, il-lingwa kellha tiġi ssistematizzata b'alfabett b'karattri Latini u oħrajn li fforma hu stess. Għalkemm Vassalli saħaq li dawn kienu faċli biex tiktibhom, kienu waħda mir-raġunijiet l-għaliex ma ġewx addottati warajh. Wara ħareġ grammatika tal-Malti u fl-1796 dizzjunarju.

Imma Vassalli ma studjax il-lingwa għal skopijiet letterarji biss, anke jekk dan hu ta' mertu kbir u ta' siwi għall-istudjużi. Vassalli, bħal Genovesi f'Napli, kien impenjat soċjalment. It-tħaddim tal-lingwa, li wieħed jitkellem u jikteb bil-lingwa li jaħseb, hu bil-wisq neċessarju għan-nazzjon.

Dan kien pjan kompletament ġdid għal Malta, anke jekk il-klassijiet għolja kienu jedukaw lil uliedhom. Maria Teresa, pereżempju, it-tifla tal-Konti Ignazio Muscati Navarra, kienet taf taqra u tikteb tajjeb bil-Latin, it-Taljan, l-Ispanjol u l-Franċiż. Kellha wkoll il-bidu tal-Filosofija u kienet iddoqq u tkanta, filwaqt li Fra Samuele kien jagħtiha l-lezzjonijiet tal-Matematika d-dar.

Tfal oħra kienu jattendu waħda mill-ħafna klassijiet immexxija mill-kleru li kien hawn imxerrda ma' Malta. F'Ħaż-Żebbuġ, ngħidu aħna, fl-1768 Dun Ġużepp Xiberras kien jgħallem il-Grammatika. Kienu jitgħallmu xi ftit Taljan, Latin u Matematika biex 'il quddiem isiru qassisin jew professjonisti.

Il-maġġoranza tat-tfal kienu barra l-influwenza ta' dawn l-istituzzjonijiet. Għal ħafna minnhom it-tfulija, bħala dak iż-żmien l-aktar hieni ta' ħajjithom, kienet biss illużjoni mwebbla mill-klassijiet ipprivileġġjati, li fil-każ tagħhom kien tant veru. Għall-parti l-kbira tat-tfal,

il-ħajja kienet iebsa mill-bidu nett, jaħdmu fl-għelieqi jew f'xi sengħa jew inkella, bħal Ċikku Schembri, tifel ta' sitt snin minn Ħal Qormi, fuq wieħed mix-xwieni tal-Ordni.

Mikiel Anton, espost għall-kurrenti intellettwali u kulturali tal-Illuminiżmu fl-Italja, kien demokratiku ġenwin. Fl-1795 talab il-permess lill-gvern biex jiftaħ skola għall-qari u l-kitba tal-Malti. Is-sena ta' wara spjega fid-dettall dan il-proġett fl-introduzzjoni għad-dizzjunarju. Din l-introduzzjoni hija l-għajta tal-battalja taż-żmien il-ġdid.

Vassalli kellu ħsieb oriġinali. L-edukazzjoni hi dritt tat-tfal kollha u għandha tkun mingħajr ħlas. Punt ieħor hu li t-tagħlim ma kellux ikun relatat mal-klassi soċjali tat-tfal. Ulied il-bdiewa jew in-nies tas-sengħa mhux bilfors jirċievu t-tagħlim skont il-klassi tagħhom. Vassalli ma jagħmel ebda referenza għad-distinzjonijiet ta' klassi: kellha tkun biss l-inklinazzjoni tat-tifel li tiddetermina l-futur tiegħu.

Punt ieħor li saħaq fuqu Vassalli kien li dawn l-iskejjel ma kinux ħa jkunu mmexxija mill-kleru. Il-Knisja minn dejjem kellha f'idejha l-formazzjoni spiritwali u kulturali taż-żgħażagħ. Imma issa ġie mwettaq id-dritt li l-iskejjel jiġu mmexxija mill-istat.

(Adattata mit-taħdita *Vassalli edukatur* ta' Frans Ciappara)